

УДК 78:82 – 96

Галина Дідич, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри музично-теоретичних та інструментальних дисциплін
Кіровоградського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ МУЗИЧНИХ ТВОРІВ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

У статті розкриваються особливості сприймання музичних творів та типи класифікацій сприймання музики молодшими школярами.

Ключові слова: сприймання музичних творів, молодші школярі, типи класифікацій, емоційність сприймання, образи, асоціації, аналіз твору.

Лит. 12.

Постановка проблеми. Педагогічна наука приділяє велику увагу духовному розвитку особистості. Діяльність школи, яка спрямована на всебічний розвиток дитини, пов'язана з розширенням функції естетичного виховання, зі зміною та збагаченням структури і змісту художньо-естетичного виховання, його засобів і методів. Особливої уваги набуває пошук методів пробудження естетичних інтересів і потреб до музики в учнів молодших класів під час її сприймання, удосконалення навчальних програм, впровадження нових методичних розробок, доскональне вивчення та втілення в навчальний процес найкращого досвіду педагогів сучасності.

Вивчення наукової літератури, аналіз передового педагогічного досвіду та стану досліджуваної проблеми в шкільній практиці дозволяють говорити про доцільність подальших пошуків шляхів її вирішення. Як відомо, відсутність чіткої системи цілеспрямованого педагогічного впливу на процес сприймання музичних творів молодшими школярами збільшує можливість негативної дії стихійних музичних вражень. Наслідком цього, як правило, є вузьке коло музичних уподобань, яке часто обмежується низькопробною музичною продукцією. Учні не знайомляться в повній мірі з різними жанрами класичної музики (симфонічною, інструментальною, вокально-хоровою тощо), що у свою чергу, перешкоджає формуванню стійких інтересів до класичної музики і потреб спілкуватися з нею. Це й обумовило мету та завдання нашої статті, які полягають у з'ясуванні особливостей сприймання музичних творів та типів класифікацій сприймання музики молодшими школярами.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Сприйняття мистецтва потребує активної розумової діяльності, розвитку уяви, емоційної сприйнятливості, спроможності до співвідношення художнього твору з дійсністю і з власним

внутрішнім світом, здатності до осмислення твору в цілому. Тільки за умови розуміння світу мистецтва, воно увійде у свідомість, як відкриття прекрасного і духовного світу, стане джерелом формування ціннісних критеріїв.

Кожне сприйняття будь-якого предмета, явища є складним процесом, в якому беруть участь різні органи почуттів.

З психології відомо, що сприйняття – це відображення предметів та явищ дійсності, які діють в даний момент на органи почуттів. Сприйняття не можна ототожнювати з відчуттям. У процесі сприйняття відбувається впорядкування та об'єднання окремих відчуттів в цілісні образи речей та подій [9, 10].

Проблемою сприймання мистецтва займалися видатні філософи, психологи, літературознавці, мистецтвознавці: Б. Асаф'єв, Ю. Кремльов, Л. Столович, Л. Коган, О. Никифорова, О. Костюк, Г. Кечухашвілі, П. Якобсон, С. Назайкінський та ін.

Проблема творчого сприймання музики слухачами представлена у працях педагогів першої половини минулого століття: Б.В. Асаф'єва, П.П. Блонського, Н.Л. Брюсова, З. Кодая, К. Орфа, С.Т. Шацького, Б.Л. Яворського та ін. Продовжувачами розвитку цієї проблеми були кращі педагогизмузиканти тієї доби – Н.Л. Гродзенська, М.О. Румер, Г.Л. Рошаль, В.М. Шацька.

Фундаментальними у вирішенні проблеми особливостей процесу музичного сприймання є роботи відомих психологів і музикознавців: Б.В. Асаф'єва, Я. Врубльової, О.Г. Костюка, В.М. Максимова, В.В. Медушевського, С.В. Назайкінського, А.Н. Сохора, М. Тараканова, О.О. Фабштейна, В. Цуккермана та ін.

Педагогічні аспекти музичного сприймання розкриті в дослідженнях: О.О. Апраксіної, Ю.Б. Алієва, В.К. Белобородової, Н.Л. Гродзенської, Г.С. Дідич, Д.Б. Кабалевського, В.Д. Остроменського, Т.П. Плесніної, О.Я. Ростовського, О.П. Рудницької, В.М. Шацької та ін.

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ МУЗИЧНИХ ТВОРІВ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

Виклад основного матеріалу дослідження.

Музичне сприймання є видом естетичного сприймання, тому в музиці, яку сприймає людина, вона повинна відчувати її красу. На відміну від літератури, музика не може розповісти про події; на відміну від живопису – показати зримий образ певного предмета, але вона може звуками передати радість і смуток, розкрити найглибші почуття та дає змогу проникнути в духовний світ людини.

Сприймання будь-якого музичного твору здійснюється в трьох тимчасових аспектах: дійсного, минулого й майбутнього. “Дійсним” є те, що перебуває у центрі уваги в дану мить; “минуле” – щойно сприйняте; “майбутнє” формується на основі переживань “дійсного” й “минулого”. Вченими було запропоновано чимало типів класифікацій сприймання музики.

Польська дослідниця Я. Врубльова пропонує такі типи сприйняття: полісенсорний; фантазуючий; інтерпретаційний; аналітично-формальний; аверсивний [6, 5].

Радянський музикознавець В. Цуккерман пропонує таку класифікацію основних слухачів:

- 1) особи, які взагалі не цікавляться музикою і сприймають її як певний звуковий фон;
- 2) особи з гранично обмеженим інтонаційним запасом, які люблять лише розважальну музику;
- 3) особи, які орієнтовані на народну музику, у яких інтонаційний запас ширший, ніж у перших двох груп;
- 4) особи, що зберігають інтерес до легкої музики, але поєднують його з любов'ю до “складніших” музичних форм і мають чималий досвід слухання музики;
- 5) особи музично освічені, що мають “певну теоретичну підготовку”, яка поєднується з великим слухачьким досвідом та інтонаційним запасом [11, 36 – 38].

М. Тараканов, в залежності від певного досвіду слухача, підготовленості до сприймання музичного образу, виділяє три основні типи слухачької реакції:

- 1) повне нерозуміння. Цей тип характеризується сприйманням музики, як звукового хаосу;
- 2) узагальнене сприйняття з “безпосередньою” емоційною реакцією. Людина сприймає музику поверхово, без розуміння внутрішньої структури;
- 3) істинне розуміння музики. В цьому типі присутнє усвідомлення усіх елементів музичного твору, музичний образ сприймається як явище внутрішньо усвідомлене і гармонічне. Слухач може володіти кількома типами сприймання музики, що залежить від його настрою, ситуації, жанру чи змісту твору.

Уміння сприймати, розуміти й чути музику не є вродженою рисою, цьому потрібно навчатися. “Справжнє, пережите й продумане сприймання – основа всіх форм залучення до музики, бо при цьому активізується внутрішній, духовний світ учнів – їх почуття і думки” – писав Д. Кабалевський [2, 55].

Ефективність формування музичного сприймання, на думку О. Ростовського, багато в чому залежить від особливостей самих слухачів і педагогічних умов, що передбачають формування музичного сприймання, за яких здійснюється досягнення ідейно-естетичного змісту музичних творів і посилюється вплив на особистість [5, 55].

Особливості сприймання музики молодшими школярами визначаються обмеженістю життєвого і музичного досвіду дітей. Специфікою мислення: невмінням узагальнювати, переважанням цілісного сприймання. Зокрема молодшим школярам, властивий сенсомоторний характер музичного сприймання. Вони віддають перевагу музиці веселій, моторній, особливо реагують на масивність, динаміку звучання, темп і регістр, тембровий окрас музики, стверджувальний і запитальний характер, музичні висловлювання, ніжність і різкість, м'якість і жорсткість, дзвінкість і ліричну наспівність звучання. Молодші школярі на перших порах ще не здатні відчувати специфічну виразність музики (інтонацію, ритм, мелодизм тощо).

Сприймання музики молодшими школярами тісно пов'язане з руховими переживаннями (ритмічні рухи, спів пісень). Тому їм ближча ритмізована музика, яка відповідає їхнім потребам в активності, рухах. Дітям властиві інтерес до почуттєво забарвлених музично-слухових вражень, прагнення до новизни, незвичайності.

Молодші школярі вже здатні визначати загальний характер музики та її настрій, схоплювати певні ознаки знайомих жанрів: пісні, танцю, маршу; передавати їх у пластиці рухів, жестів, міміці.

У процесі сприймання музики у дітей виникають певні образи й асоціації, що пов'язані з їхнім життєвим досвідом. В роботі вчитель повинен звертати увагу саме на асоціації учнів, а не акцентувати увагу на зображальній здатності музики і вже від зображальності вести дітей до усвідомлення виразності музики [10, 40].

О.Я. Ростовський застерігає від поширеної помилки, коли діти під впливом музики починають фантазувати, вчителі ототожнюють довільні фантазії з зоровими асоціаціями. Педагог радить передусім привчати дітей чути в музиці почуття,

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ МУЗИЧНИХ ТВОРІВ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

думки; настрої, характер твору; пояснити, що композитор прагне насамперед виразити переживання людини, розкрити її душевний стан.

Ефективним засобом, який допомагає активізувати музичне сприймання та сприяє розвитку здібностей емоційного сприймання музики молодшими школярами – є широке використання ілюстративно-зорових посібників. Л.Л. Радомська, В.О. Щербатко наголошують на тому, що зацікавленість і увага є важливими факторами, які впливають на активізацію процесу емоційного сприймання. Вони вважають, що у розвитку інтересів до музики відповідну роль виконує унаочнення, яке допомагає дітям зрозуміти та усвідомити зміст твору. Вчителям даються рекомендації стосовно унаочнення: “обираючи і виготовляючи унаочнення до деяких музичних творів, необхідно пам’ятати, що відчуття не повинні звужуватися, а навпаки, розширювати їх, доповнювати і конкретизувати, активно впливаючи на сферу тих самих емоцій, що й музика” [4, 54 – 55].

Л.Л. Радомська і В.О. Щербатко вважають, що внаслідок активізації розумової діяльності дітей, сприймання й пізнання нових для них явищ і почуттів, все більший інтерес викличуть в учнів особливості зв’язку зорових ілюстрацій і музики, які відкриватимуться ними під час засвоєння змісту творів.

Знаючи, що увага молодших школярів нестійка і розпорошується подразником потрібно, враховуючи специфіку музичного сприймання, спрямувати увагу на музичний образ. Тому вчителям радять на початковому етапі формування здібностей сприймання музики, до деякої міри нейтралізувати зоровий аналізатор ілюстративним унаочненням.

Музичне сприймання дітей, порівняно зі сприйманням дорослих, не є нижчим рівнем розвитку. А.С. Макаренко говорив, що за силою емоцій, за тривожністю і глибиною вражень, за чистотою й красою вольових напружень, дитяче життя незрівнянно багатше від життя дорослих [3, 149].

Відомий музикознавець і педагог С.Л. Гінзбург наголошував на тому, що в бесіді про музику необхідно більше говорити про саму музику, а не “з приводу її”. Він вбачав небезпеку у “вульгарному” тлумаченні музики та в перетворенні музики в ілюстрацію до бесіди, а навпаки – “слова повинні бути тільки наслідком живого спілкування з музичним матеріалом” [7, 11 – 16].

Видатний педагог Н.Л. Гродзенська вважає, що для того, щоб викликати інтерес і любов до музики, необхідно навчити дітей її слухати та

сприймати, а для цього потрібна “звичка”. На першому етапі педагог радить завоювати симпатії дітей, тому в підборі матеріалу необхідно використовувати такі твори, які можуть задовольнити і зацікавити дітей. Починати слухання музики Н.Л. Гродзенська радить спочатку з інструментальної музики.

Відомий педагог-музикант В. Яворський важливим засобом формування музично-естетичного смаку вважав народну музику. Завжди підкреслював, що вчитель повинен навчити дітей давати влучну характеристику музичному твору. Вчив дітей на аналітичному й образному сприйманні музики одночасно.

Е. Бальчитіс рекомендує при розгляді музичних творів використовувати аналіз змісту, форми та засоби виразності.

У своєму дослідженні [7] автор застерігає вчителів початкових класів від двох помилок, які часто допускаються. Для першої характерно те, що вчитель прагне навчити дітей до дрібниць “бачити” твір, який прослуховується, створює літературний сюжет, який іноді не має нічого спільного з самою музикою та її змістом. До другого напрямку відносяться вчителі, які взагалі нехтують дитячими зоровими уявленнями, вважають непотрібними бесіди про музику та обмежуються тільки звуковим сприйняттям.

Отже, невірне тлумачення музичного твору, непродуманий аналіз його програми (програму музичного твору не можливо ототожнювати з його змістом), призводить до того, що забувається основне призначення музики – її емоційний вплив. Поряд з емоційністю велике значення має свідомість сприйняття. Свідомість і емоційність у процесі сприймання музики знаходяться у тісному взаємозв’язку.

Велике значення у молодшому віці для розвитку навичок сприймання музики мають зорові уявлення. Як відомо, у молодших школярів переважає конкретний, наочно-образний характер мислення, тісно пов’язаний з їхнім життєвим досвідом. Тому Е. Бальчитіс вважає, що мета створення попередніх зорових уявлень – допомогти правильному сприйманню музики.

Говорячи про сприймання дітьми інструментальної музики, Г. Ригіна торкається питання розвитку музично-слухових здібностей, зокрема тембрового слуху. Музичний тембровий слух – це вміння чути поряд з звуковисотним рухом мелодії темброві особливості її виконання, тобто виразні можливості музичного інструменту, що викликає у слухача більш повноцінний відгук на художньо-цінне музичного твору.

При слуханні музики потрібно виходити з її

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ МУЗИЧНИХ ТВОРІВ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

змісту та засобів виразності. Тому, починаючи з першого класу, необхідно в доступній дітям формі давати поняття про основні засоби виразності (мелодію, тембр, регістр, ритм, динаміку, гармонію тощо).

Більш повноцінному сприйманню і розумінню музичного твору допоможе його аналіз. Кожний сприйнятий і проаналізований музичний твір – це ще один крок у музичному розвитку дітей, який наближає їх до оволодіння музичною культурою.

Ефективному розвитку естетично сприймати музичний твір, вихованню художнього смаку учнів, поглибленню сприймання музики та розуміння змісту музичних образів сприяє, на нашу думку, художньо-педагогічний аналіз.

Питання художнього аналізу музичних творів у процесі слухання музики школярами розглядалися у працях відомих педагогів Б.В. Асаф'єва, Д.Б. Кабалевського, Б.Л. Яворського, В.М. Шацької та ін. Зокрема, пише В.М. Шацька, щоб краще зрозуміти музику без слів, треба, насамперед, навчитися слухати її, запам'ятовувати і розрізняти особливості її будови і мови [12, 53].

А.Б. Гольденвейзер, Н.Л. Гродзенська, Д.Д. Шостакович та інші вважали, виробити такі навички у дітей, щоб під час слухання музичних творів у них виникали стійкі, цілісні й відповідно до образів твору уявлення, що й підкреслює у своєму дослідженні “Роль художньо-педагогічного аналізу в активізації сприйняття музичних творів” Г.С. Дідич. Автор розробила схему художньо-педагогічного аналізу, який включає: експертний аналіз твору; добір термінів, визначень, епітетів, порівнянь, які характеризують твір; добір візуального матеріалу, який викликає емоційний настрій, співпереживання; організація прослуховування; перевірка та контроль за сприйманням [1, 67].

На нашу думку, заслуга цього виду аналізу полягає в тому, що він йде від головної ідеї та від образного змісту твору. Науковою основою цього аналізу є музикознавчий аналіз твору, який передбачає єдність будови твору, засобів музичної виразності й ідеї. Ми вважаємо, що художньо-педагогічний аналіз сприяє розвитку здібностей учнів до співпереживання, допомагає вслухатися в музичну тканину і на основі естетичного сприймання засобів музичної виразності (мелодії, гармонії, ритму, динамічного розвитку, ладової структури) поглиблено й емоційно сприймати зміст музики. Такий аналіз твору має на меті глибше розкрити художню уяву, допомогти усвідомити його характерні риси для більш

повного сприймання. Розвинуте сприймання спричиняє поживлення мислення у дітей, а звідти і спроможність дати більш глибоку оцінку музичного твору. Наслідком цього є розвиток музичного смаку.

Висновок. Підсумовуючи зазначимо, що особливості формування учнівських спроможностей розуміти музику через сприймання і усвідомлення музичного твору – є важливим завданням вчителя, виконання якого потребує тривалого часу, наполегливості і, погоджуючись з Л. Гавриловою, повинно відповідати вимогам до дитячої музики: спрямованість на аудиторію молодших школярів (музика має втілювати дитяче світосприймання, бути наближеною до емоційного світу та психологічного стану дитини; доступність, лаконізм висловлювання, простота музичної форми, яскрава образність; відповідні засоби музичної виразності (наявність виразної мелодії, простої та доступної для запам'ятовування, рельєфного ритму; опора на конкретні жанрові ознаки; загальна яскравість музичної мови).

1. Дідич Г.С. Роль художньо-педагогічного аналізу в активізації сприймання музичних творів: Педагогіка. Республіканський науково-методичний збірник. – Вип. 20 /Г.С. Дідич. – К.: Рад. школа, 1981. – С. 67.

2. Кабалевський Д. Як розповісти дітям про музику? /Д. Кабалевський. – К.: Муз. Україна, 1998. – С. 55.

3. Макаренко А.С. Книга для родителів / А.С. Макаренко. – М.: Просвещение, 1988. – С. 149.

4. Методичні рекомендації з питань естетичного виховання школярів у світлі рішень XXVI з'їзду КПРС /За ред. Л.О. Хлебнікової. – К., 1982. – С. 54, 55.

5. Методичні рекомендації по удосконаленню форм, змісту і методів естетичного виховання в школі. – К., 1980. – С. 55.

6. Музика в школі. – Вип. 3. – К.: Муз. Україна, 1976. – С. 5.

7. Музыкальное воспитание в школе. – Вип. 5 / Сост. О. Апраксина. – М.: Музыка, 1966. – С. 11 – 16.

8. Музыкальное воспитание в школе. – Вип. 10. – М.: Музыка, 1975. – 213 – 220.

9. Общая психология /Под ред. А. Петровского. – М., 1971. – С. 10.

10. Ростовський О.Я. Методика викладання музики в початковій школі /О.Я. Ростовський. – Тернопіль, 2001. – С. 40.

11. Хрестоматія по методике музыкального воспитания в школе /Под ред. О.А. Апраксиной. – М.: Просвещение, 1987. – С. 36 – 38.

12. Шацька В.Н. Музыка в школе /В.Н. Шацькая. – Кн. 2. – М.: АП наук РСФСР, 1963. – С. 53.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2012